

גואל הדם

הרב מוטי פרנקו

ראשי פרקים:

- א. מבוא
- ב. מקור הדין בספר דברים
- ג. גואל הדם במדבר
רוצח במזיד
רוצח בשגגה היוצא מעיר מקלט
- ד. פסיקת הרמב"ם
- ה. יציאה לצורך כלל ישראל
- ו. סיכום

א. מבוא

דין גואל הדם מעורר שאלות רבות, משפטיות ומוסריות. מה מקום לגאולה זו? לכאורה, דין זה נראה כמו אנרכיה ולא משפט מסודר, בטח ובטח לאור יחס התורה לחיי אדם ולאיסור רציחה. בדברינו להלן ננסה לעמוד על תפקידו ומעמדו של הגואל – האם דין זה הוא לכתחילה או בדיעבד, ובכלל, מהם גדריו?

נפתח בעיון במקורות הדין בתורה, כאשר ניתן לראות הבדל ברור בין בכתוב במדבר ל"ה לבין הכתוב בדברים י"ט.

ב. ספר דברים – בדרך אל עיר המקלט

(א) כִּי־יָכַרְתָּ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ אֶת־אֲרָצָם וַיִּרְשָׁתָם וַיִּשְׁכַּתְּ בְּעָרֵיהֶם וּבְכַבְתֵּיהֶם: (ב) שְׁלוֹשׁ עָרִים תִּבְדִּיל לְךָ בְּתוֹךְ אֲרָצְךָ אֲשֶׁר יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ: (ג) תִּכְיֶינָה לְךָ הַדֶּרֶךְ וְשִׁלַּשְׁתָּ אֶת־גְּבוּל אֲרָצְךָ אֲשֶׁר יִנְחִילְךָ יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ וְהָיָה לְנוֹס שָׁמָּה כָּל־רֹצֵחַ: (ד) וְזֶה דְבַר הַרְצָח אֲשֶׁר־יָנוֹס שָׁמָּה נָחִי אֲשֶׁר יָכָה אֶת־רֵעֵהוּ בְּכַל־יָדָעַת וְהוּא לֹא־שָׂנֵא לוֹ מִתְּמַל שְׁלֶסֶם: (ה) וְאֲשֶׁר יָבֵא אֶת־רֵעֵהוּ בִיעֵר לְחַטֵּב עֵצִים וְנִדְחָה יָדוֹ בְּגִרְזֵן לְכַרֵּת הָעֵץ וְנָשַׁל הַכְּרִזָּל מִן־הָעֵץ וּמָצָא אֶת־רֵעֵהוּ וְנָתַתָּה לוֹ יָנוֹס אֶל־אֶחָת הָעָרִים־הָאֵלֶּה נָחִי: (ו) מִן־יָדֶיךָ גֹּאֵל הַדָּם אַחֲרֵי הַרְצָח כִּי־יָחֵם לְכַבּוֹ וְהַשִּׁיגוּ כִּי־יִרְכָּה הַדֶּרֶךְ וְהָכֹה נָפֵשׁ וְלוֹ אֵין מִשְׁפַּט־מִנֹּת כִּי לֹא שָׂנֵא הוּא לוֹ מִתְּמַל שְׁלֶשׁוֹם: (ז) עַל־כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְךָ לֵאמֹר שְׁלֹשׁ עָרִים תִּבְדִּיל לְךָ:

הכתוב בדברים מתאר מציאות טבעית העלולה להיגרם לאחר הרציחה בשגגה, והיא שייחם לבכו של גוה"ד (גואל הדם) ויפגע ברוצח בשגגה. כדי למנוע זאת מצווים אנו על ערי מקלט ועל הכנת הדרכים אליהם. העולה מהפסוקים, שאין גאולת דם זו רצויה אלא שהתורה יודעת שהיא עלולה להתרחש, ומטרת הציוויים היא למנוע גאולת דם זו ע"י הכנת הדרכים והערים.

ברור, אם כן, שאם גוה"ד יבוא וישאל האם הוא רשאי/צריך להרוג – התשובה תהיה שהדבר אסור. מה דינו אם הרג בכל זאת? שאלה זו תלויה בהבנת פסוק ו': "ולו אין משפט מוות". בשאלה זו עוסק רב הונא בסוגיה במסכת מכות (י, ב): "אמר רב הונא: רוצח שגלה לעיר מקלט ומצאו גוה"ד והרגו – פטור. קסבר 'ולו אין משפט מוות' בגואל הדם הוא דכתיב". ובהמשך מובא שזו מחלוקת ברייתות. לפי ברייתא אחת, נושא הפסוק "ולו אין משפט מוות" הוא הרוצח. וכך מוסבר הפסוק – צריך להכין ערי מקלט שמא גוה"ד יפגע ברוצח שאין לו משפט מוות, שהרי לא היה שונא לנרצח...

לפי הברייתא השניה, נושא הפסוק "ולו אין משפט מוות" הוא גוה"ד. וכך מוסבר הפסוק – פן ירדוף גוה"ד אחרי הרוצח בלי לחשוש מבי"ד, כי אין לו (לגואל) משפט מוות. וסוף הפסוק 'כי לא שונא הוא לו מתמול שלשום', חוזר לתחילתו – ומדוע צריך להציל הרוצח? כי לא שונא הוא... (רש"י).¹

אם כן, לסיכום דברי הגמרא, יוצא כי לברייתא אחת אסור לגוה"ד להרוג את הרוצח בשגגה, ואם הרגו יתחייב מיתה! ואעפ"כ מכינים ערי מקלט מחשש שינסה לפגוע למרות זאת.² לברייתא השנייה ולרב הונא ברור שאסור לו להרוג אלא שאם הרג פטור – כאנוס, דיברה תורה כנגד יצה"ר.

נוסיף עוד ונדגיש בטרם נתבונן בפסוקים בחומש במדבר, כי הפסוקים בספר דברים עוסקים בשלב שבין הרציחה לבין ההגעה לעיר מקלט.³

ג. גואל הדם במדבר

מעמדו של גוה"ד במדבר (פרק לה) שונה לגמרי. אמנם, בפסוק יב מופיעות הערים כ"מקלט מגואל" בדומה לכתוב בדברים יט, אך מכאן ואילך זו תמונה אחרת לחלוטין:

(טז) וְאִם-בְּכָלִי בָרָזַל הִכְהוּ וַיָּמָת רֹצֵחַ הוּא מוֹת יוֹמָת הָרֹצֵחַ: (יז) וְאִם בְּאֶבֶן יָד אֲשֶׁר-יָמָתָהּ בָּהּ הִכְהוּ וַיָּמָת רֹצֵחַ הוּא מוֹת יוֹמָת הָרֹצֵחַ: (יח) אוּ בְכָלִי עֵץ-יָד אֲשֶׁר-יָמָתָהּ בּוֹ הִכְהוּ וַיָּמָת רֹצֵחַ הוּא מוֹת יוֹמָת הָרֹצֵחַ: (יט) גֹּאֵל הַדָּם הוּא יָמָת אֶת-הָרֹצֵחַ בְּפָגְעוֹ בּוֹ הוּא יָמָתָהּ:

(כ) וְאִם-בְּשֵׁנָה יִהְדָּפְנוּ אוֹיְהֵשְׁלִיךְ עָלָיו בְּצִדָּהּ וַיָּמָת: (כא) אוּ בְאִיבָה הִכְהוּ בְיָדוֹ וַיָּמָת מוֹת-יוֹמָת הַמַּכָּה רֹצֵחַ הוּא גֹאֵל הַדָּם יָמָת אֶת-הָרֹצֵחַ בְּפָגְעוֹ-בּוֹ:

(כב) וְאִם-בְּפֶתַע בְּלֹא-אִיבָה הִדְפּוֹ אוֹיְהֵשְׁלִיךְ עָלָיו כְּלִי-כֶּלִי בְּלֹא צִדָּהּ: (כג) אוּ בְכָל-אֶבֶן אֲשֶׁר-יָמָתָהּ בָּהּ בְּלֹא רְאוּת וַיִּפֹּל עָלָיו וַיָּמָת וְהוּא לֹא-אוֹיֵב לוֹ וְלֹא מִבְּקֶשׁ רְעֵתוֹ: (כד) וְשִׁפְטוֹ הָעֵדָה בֵּין הַמַּכָּה וּבֵין גֹּאֵל הַדָּם עַל הַמְשַׁפְּטִים הָאֵלֶּה: (כה) וְהִצִּילוּ הָעֵדָה אֶת-הָרֹצֵחַ מִיַּד גֹּאֵל הַדָּם וְהִשִּׁיבוּ אֹתוֹ הָעֵדָה אֶל-עִיר מִקְלָטוֹ אֲשֶׁר-נָס שָׁמָּה וַיֵּשֶׁב בָּהּ עַד-מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל אֲשֶׁר-מָשַׁח אֹתוֹ בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ:

(כו) וְאִם-יֵצֵא יֵצֵא הָרֹצֵחַ אֶת-גְּבוּל עִיר מִקְלָטוֹ אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה: (כז) וּמָצָא אֹתוֹ גֹּאֵל הַדָּם מִחוּץ לְגְבוּל עִיר מִקְלָטוֹ וְרֹצֵחַ גֹּאֵל הַדָּם אֶת-הָרֹצֵחַ אֵין לוֹ דָם:

בפסוקים טז – כא העוסקים ברוצח במזיד, מופיע גוה"ד כמי שצריך לבצע את גזר הדין – "גואל הדם הוא ימית את-הרוצח", וכן בפסוק כא (עיין במלבי"ם על הכפילות). פסוקים כב – כז עוסקים ברוצח בשגגה ושם מתוארים שני שלבים:

שלב א' – משפט, בו מתברר שרוצח בשגגה וניצל מיד גוה"ד (שכן אם היה נידון כרוצח במזיד, היה גוה"ד הורגו) ומושב לעיר המקלט.

שלב ב' – אם הרוצח עוזב את עיר המקלט, גוה"ד רוצחו ופטור (בשאלה האם "ורצח גואל הדם" זו מצווה או תיאור אירוע – נחלקו התנאים במכות יב).

אם כן, גוה"ד מופיע כאן כחלק מסדרי המשפט – ברצח במזיד הוא האחראי לביצוע גזר הדין, (בשאלת תחום אחריותו נרחיב לקמן), וברצח בשוגג הוא נכנס לתמונה כאשר יוצא הלה מעיר המקלט. ניתן להבין זאת כחלק מסדרי המשפט – או כביצוע דינו או כאיום הנועד להבטיח שלא ייצא מעיר המקלט, וכדלקמן.

¹ אפשרות נוספת היא שגם סוף הפסוק מתייחס לגואל הדם ומהווה הסבר מדוע פטור ממוות, כי לא היה עושה זאת משנאה קדומה אלא כדי לגאול דם קרובו (כך מבאר ריטב"א שם). פרשנות זו קרובה יותר לפשוטו של פסוק, אך רחוקה מפשט הפרשייה כולה, כי נותנת מקום לגאולת הדם. ואולי מעין "דיברה תורה כנגד יצה"ר" (ראה שד"ל במדבר לה, יב). ניתן להציע פירוש נוסף בדומה – "כי לא שונא..." אלא אנוס כי חם לבבו. וכך מבאר הנצי"ב בהעמק דבר את דעת הריטב"א.

² הריטב"א מביא את דברי ר' מאיר הלוי, שרב, האומר שגוה"ד שהרג רוצח שיצא מחוץ לעיר מקלט – נהרג, חולק על רב הונא וסובר כברייתא א' שגם בדרך לעיר מקלט נהרג. הריטב"א עצמו מחלק וראה לקמן.

³ הגמרא במכות מרחיבה גם לשלב שבין ההעמדה לדין לבין חזרתו משם לעיר המקלט.

ננסה להתבונן ביתר עיון בתפקידו של גואל הדם במקרים השונים, ולעמוד על משמעות היותו חלק מהמערכת המשפטית.

רוצח במזיד

כאמור לעיל, מפשט הפסוקים עולה שעל גואל הדם להמית את הרוצח. אמנם, נחלקו הראשונים בתפקידו המדויק. בסנהדרין מה, ב נאמר: "גאל הדם ימית את הרוצח" – מצווה בגוה"ד. ומניין שאם אין לו גואל, שבי"ד מעמידין לו גואל? שנאמר: 'בפגעו בו' מכל מקום".⁴

הרמב"ם (רוצח פ"א, א-ב) הבין כפשוטו שמצווה על גוה"ד להיות זה שימית את הרוצח, ואם לא רוצח או לא יכול – בי"ד ימיתו ע"י העדים או אחר.⁵ אולם הרמב"ן (שכחת העשין יג), שאף מנה זאת כמצוות עשה, ביאר אחרת:

שנצטוונו...אחר שנתחייב מיתה בבי"ד שיבקשו גוה"ד וירדוף אחריו וינקום נקמתו ממנו, שיביא אותו לבי"ד ויומת כמשפטו או שירצח אותו הגואל אם לא יוכל לו בי"ד. ואם אין לו גואל דם, שיעמידו לו בי"ד אדם ממונה מהם לרדוף אחריו ולהיות גואל דמי הנרצח...

כלומר: אחריותו של גוה"ד איננה לבצע את עונשו בפועל אלא לדאוג שהרוצח יקבל את עונשו. הוא ירדוף אחריו אם יברח ויביאהו לבי"ד, ובכך יגאל דמי הנרצח (נותן להם חשיבות ומשמעות בהבאת הרוצח לדין).

מדוע מטילה זאת התורה על גואל הדם?

נראה לבאר כי לשיטת הרמב"ם, בביצוע ע"י גוה"ד אנו מראים את חשיבות חיי האדם הפרטי שנרצח ואת אובדנו לקרוביו והפגיעה במשפחתו, ובעשיית הדין עימו 'גואלים' את דמו, וזכות זו שייכת לקרוביו.

ואילו לדברי רמב"ן, יש כאן לימוד גדול של אחריות היחיד להביא לדין צדק, מתוך הבנה שמי שזה בוער בו ושייך אליו יעשה זאת טוב יותר וידאג שזה יקרה (ואין ליחיד להשאיר זאת "למדינה". האחריות עליו, אך במסגרת חוקי המשפט כמובן).⁶

רוצח בשגגה היוצא מעיר מקלט

מה תפקידו 'המשפטי' של גואל הדם ביחס לרוצח בשגגה?

במשנה במכות יא, ב נחלקו רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא בדינו של רוצח בשגגה שיצא מעיר מקלט. ריה"ג אומר כי מצווה ביד גוה"ד להמיתו ורשות ביד כל אדם (בברייתא אומר שאם אין גוה"ד – אז רשות לכל אדם).⁷ ר"ע סובר כי רשות ביד גוה"ד להורגו וכל אדם (אין) חייבין עליו.

במה נחלקו?

⁴ רש"י ביאר שם דמיירי ברוצח בשגגה שיצא מחוץ לעיר מקלטו. ותמהו עליו הראשונים והאחרונים, שהרי פשט הפסוקים עוסק ברוצח במזיד! וראה הערה 7 לקמן.

⁵ הרמב"ם לא מנה זאת כמצוות עשה כי זה חלק ממצוות בי"ד לענוש, ואילו לרמב"ן זו מצווה עצמאית של אחריות להביא בפני בי"ד.

⁶ ערוך השולחן (חומ"מ תכה, ג) מקרב דעת רש"י לזו של הרמב"ן ומבאר שאין כוונתו שרק ברוצח בשגגה מיירי אלא כמו ברוצח בשגגה שנס מעיר מקלט, כך כשרוצח במזיד בורח מבי"ד – מצווה על גוה"ד לרדוף אחריו ולהרגו. ודו"ק.

⁷ וביאר הערוך לנר שאף שמצד הרוצח – רשאי כל אדם להורגו, מצד גוה"ד הוא לא רשאי, כי נוטל לו את מצוותו...

הגמרא בדף יב, א מבררת שנחלקו בהבנת הפסוק: "ומצא אותו גוה"ד מחוץ לעיר מקלטו ורצח גוה"ד את הרוצח אין לו דם" (במדבר לה, כז) ריה"ג הבין ש"ורצח" זה ציווי - לא כתוב "אם רצח". ר"ע הבין ש"ורצח" זה רשות/סיפור דברים - לא כתוב "ירצח".⁸ זה ביחס לגוה"ד, מנין למדו דין כל אדם? אם נגרוס בר"ע "חייבין עליו" אזי השאלה רק לריה"ג, דלר"ע אם אין היתר הריגה - ממילא חייבים, אם נגרוס "אין חייבין" צריך מקור גם לר"ע.

הריטב"א אמר מסברא, שלעולם כל אדם בדרגה אחת מתחת לגוה"ד - אם לגוה"ד זו מצווה הרי שלשאר כל אדם זו רשות, ואם לגוה"ד זו רשות, כל אדם לא חייב עליו. סברא זו מסייעת לגירסא ש"אין חייבין עליו". אך הערוך לנר התקשה בכך - מניין סברא זו, וכיצד ניתן להרוג בלי מקור מפורש? ע"כ ביאר שזה נובע מדרשת הפסוק לגבי גוה"ד -

לריה"ג ד"ורצח" זו מצווה, ממילא "אין לו דם" מתייחס לרוצח בשגגה ולא לפטור של גוה"ד, דאם הוא מצווה ודאי פטור... והנה מקור לכל אדם שרשאי כי "אין לו דם".

לר"ע ד"ורצח" זה רשות/סיפור דברים "אם ירצח", הרי צריך לומר מה דינו, וא"כ "אין לו דם" מתייחס לדין גוה"ד, וא"כ אין מקור לפטור כל הדם, וממילא חייב.⁹

המלבי"ם (במדבר ל"ה, כז) הביא כמקור לריה"ג את הכפילות בפסוקים של גוה"ד וטען שהראשון מתייחס לגוה"ד המקורי, והשני לכל אדם שיחליט לגאול את הדם וכו' כתוב לשון "רציחה" ללמד שזו רשות ולא מצוה, ע"ש.

מה תפקידו של גואל הדם לפי כל אחד מהתנאים?

יתכן שלריה"ג חובתו של גוה"ד לכפר על דם קרובו שנשפך, וכן חובה לכפר על הארץ ששפכו בה דמים, וע"כ כאשר יוצא מעיר המקלט - מצווה על גוה"ד להורגו ובכך לכפר על הדם, וכפי שיתבאר לקמן.

ולר"ע העובדה שגוה"ד רשאי להורגו אם ייצא, מהווה "כלי משפטי" שיוצר הרתעה וגורם לרוצח בשגגה לשהות בעיר המקלט ובכך לכפר על הדם שנשפך. והסיבה שהטילו זאת על גואל הדם היא כי מוטיבציית היתר שיש לו להרוג את הרוצח תעצים את מימד ההרתעה. (לפי סברא זו, מסתבר יותר כגירסא ששאר כל אדם חייבים עליו, דכבר יש הרתעה, ולמה שייפטרו מהריגתו?)¹⁰

ננסה להעמיק עוד בדברים דרך פסיקת הרמב"ם.

ד. פסיקת הרמב"ם

⁸ רש"י ביאר שמצינו לשון זו כציווי וגם כרשות. ריטב"א ביאר שרוב הפעמים זה ציווי וע"כ למד כך גם ריה"ג, אך ר"ע סובר שכאשר מדובר בנטיילת נפש חייבים לכתוב בצורה חד משמעית.

⁹ וזו הסיבה שמהרש"ל הגיה וגרס כך, ולא בגלל שאין נפק"מ בין רשות ל"אין חייבין" כדברי התו"ט, דוודאי יש נפק"מ - כאן לכתחילה וכאן דיעבד.

¹⁰ נוסף ונעיר כי בדף יב מובאת דעה שלישית השונה לגמרי. רב אומר שרוצח שיצא מחוץ לתחום והרגו גוה"ד - נהרג עליו. ומעמידה הגמרא דבריו כדעת רבי אליעזר שדרש את הפסוק בראש הפרשיה: "ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט" (במדבר לה, יב) כמתייחס לכל הפרק - אין היתר להורגו קודם המשפט. ותמהו הראשונים, מה פשר דבריו, הרי כתוב במפורש ד"אין לו דם" (במדבר לה, כז)? הריטב"א הבין שגם אחרי שיוצא צריך להביאו בפניו ב"ד שיתרו בו, שאם יפגע וייצא שוב - יהיה דמו מותר, ורק אז יוכל להורגו. רבנו חננאל כתב בדברי רב "רוצח שיצא מחוץ לתחום קודם שייגמר דינו לגלות" משמע שמדובר לאחר שנס לעיר מקלט, קודם שנידון בבי"ד. אז, אם יצא אסור להורגו, אך אחרי שנידון וחזר לשם ויצא - מותר להורגו. הקושי בהסבר זה הוא - מי אמר שזה לא כר"ע וריה"ג, אולי גם הם יודו לכך? וכנראה שהבין שאין דרך לחלק לדעתם, שכן מרגע שהגיע לעיר מקלט - אין לו לצאת. החזון איש ביאר שצריך פסק דין שזא יצא כשוגג או עדיין תוך התחום. ובלי פסק דין א"א להורגו (מכות 1:).

הרמב"ם (רוצח פ"ה, ה"י) פסק כר"ע ש"נכנס לעיר מקלט ויצא – התיר עצמו למיתה, ורשות ביד גוה"ד להרגו, ואם הרגו כל אדם אין חייבין עליו".¹¹

ויש להבין פסיקתו – דהנה פסק כר"ע דרשות ביד גוה"ד וכל אדם אין חייבין, ומנמק זאת ד"התיר עצמו למיתה" כשיצא, והביא כמקור את הכתוב "אין לו דם". צריך לומר שהבין את הפסוק "רוצח גואל הדם את הרוצח" לא כציווי ולא כסיפור דברים אלא כרשות – יכול לרצוח, וממילא "אין לו דם" מהווה נימוק לכך, שמכיוון שיצא הותר דמו למיתה וזו הסיבה שכל אדם אין חייב עליו.

ונחלקו האחרונים ביסוד ההיתר:

הגרי"ז (רוצח פ"א ה"ג) הביא את דעת הגר"ש איגר שביאר שמכיוון שגוה"ד רשאי להורגו ממילא נחשב "גברא קטילא" ומי שהרגו פטור. כלומר: מה שמגדירו כ"אין לו דם" זה היתר הריגתו ע"י גוה"ד.

הגרי"ז עצמו חלק וביאר שזהו דין עצמאי שחידשה התורה בכתוב: "אין לו דם", זה דין עצמי ברוצח בשגגה ש"אין לו דם" – נחשב למת ועל זה לא חייבים על רציחתו, ומקורו בספרי: "אין לו דם" – בכל אדם, וכן בתוספתא מכות פ"ב.

יְסוּד הַדִּין

יסוד דבריו של הגרי"ז נעוץ בפשטי הפסוקים. בבמדבר לה עולה שלרוצח בשגגה יש "דין מיתה", הוא מושווה לרוצח במזיד, שניהם צריכים לכפר על הדם שנשפך, בשניהם אסור לקחת כופר (פס' לא-לג), וזו ההגדרה ש"אין לו דם". אלא שהתורה נתנה תחליף למיתה – גלות לעיר מקלט, וכדבריו של ספר החינוך (מצוה תי):

משרשי המצוה, לפי שעוון הרציחה חמור עד מאוד... ולכן ראוי למי שהרג אפילו שוגג מכיוון שבאת תקלה גדולה כזו על ידו, שיצטער עליה צער גלות ששקול כמעט כצער מיתה שנפרד האדם מאוהביו ומארץ מולדתו ושוכן כל ימיו עם זרים.

ועל כן בדרך לעיר מקלט, אמנם אסור לפגוע בו, אך כאשר יוצא משם "מתיר עצמו למיתה".¹² לא העבירה שעובר ביציאה מחייבת אותו מיתה, אלא אחר שיצא מהעיר חל בו חיוב המיתה בפועל. אמנם, גם כאן ב"ד לא ממיתו, אך עצם החיים בפחד המיתה מפני גוה"ד – זה גופא מהווה תחליף וכפרה.

¹¹ הקשה הכס"מ – מדוע לא פסק כרבי אליעזר, שהרי רב הכריע כמותו? ותירץ – א. ר"א שמותי הוא ואין הלכה כמותו ב. רבי לא הביא אותו במשנה. ג. אביי לא כמותו.

הערוך לנר לא קיבל הסבריו, שכן סוף סוף רב הכריע כמותו אף שהוא שמותי ואף שלא הביאו רבי במשנה, ואביי לא בהכרח חולק עליו. ועל כן ביאר שהרמב"ם למד כרמ"ה והרא"ה, רבותיו של הריטב"א ולא כריטב"א, ונבאר.

הריטב"א הביא בשם רבותיו שרב חולק על רב הונא, שהרי אם פטר רב הונא את גוה"ד שרצחו בדרך לעיר המקלט, כל שכן שיפטרנו לאחר שהלה פשע ויצא מעיר מקלטו! ואם כן רב הונא סובר כר"ע וריה"ג, ולא כרב וכר"א ולכן פסק הרמב"ם כר"ע, דרב הונא שהוא בתראי הכריע כמותו, והגמרא דנה בדבריו. הריטב"א עצמו חלק, דהגמרא לא עימתה ביניהם, ומשמע שלא חלוקים לדינא.

רב הונא פטר בדרך אך יחייב כשהורג אחר שיצא, מפני שכבר נקלט בערי המקלט, ואף שיצא – עתיד לחזור (ולענ"ד ניתן להסביר אחרת – פטר בדרך כי "יחם לבבו" והוי כאנוס, כדברי הנצי"ב, אך אחר זמן כבר לא חם לבבו, ואין לו פטור מזה). וייתכן שר"ע וריה"ג יחייבו את גוה"ד שרצח בדרך, ומה שפטר אחר שיצא זה כי פשע והתיר עצמו למיתה!!

¹² בביאור דברי הרמב"ם "התיר עצמו למיתה" נחלקו האחרונים:

הג"ר שמואל רוזובסקי בסימן ד' הבין שעבירת היציאה עצמה יצרה חיוב זה, ועל כן בשוגג הקרוב למזיד שלא גולה לא רשאי גוה"ד להורגו (אלא שאם הרגו פטור), שהרי לא התיר עצמו למיתה ביציאתו, והשיג על אבן האזל שדימה שוגג הקרוב למזיד לרוצח שיצא מעיר מקלטו שרשאי להורגו.

ונראה שאבן האזל הבין אחרת – רוצח בשגגה צריך כפרה על מיתה שהמית, ואדרבה לשוגג הקרוב למזיד לא מספיקה גלות לעיר מקלט כדי לכפר, ואם כן הוא כמי שיצא שהותר דמו לגוה"ד, וזה גופא כפרתו – בחיים בפחד המיתה!! (וכלשון רמב"ם בפ"ו ה"ה "ומה יעשה זה ישב וישמור עצמו מגוה"ד") ובדומה מח' הריטב"א עם רבותיו ביחס שבין רב הונא לרב: "רבותיו – אם פטור גוה"ד שהרגו בדרך, כל שכן פטור אחר שיצא ואם כן רב הונא לא כרב אלא כר"ע וריה"ג. ריטב"א – לא אותו דבר – ר"ע וריה"ג מחייבין

ה. יציאה לצורך כלל ישראל

על בסיס יסוד זה, מבאר הרב אונטרמן הלכה נוספת ברמב"ם; בהלכות רוצח פ"ז ה"ח פסק:

הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם ואפילו לדבר מצווה... אפילו כל ישראל צריכים לתשועתו כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם... ואם יצא התיר עצמו למיתה כמו שביארנו.

ומקורו במשנה בדף יא, ב: "...שנאמר 'אשר נס שמה' שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו".

הבין האור שמח שהמשפט האחרון בהלכה הוא נתינת טעם להלכה, דקשה, מדוע לא יוצא, הרי פיקוח נפש דוחה כל מצוות שבתורה!¹³ על זה ביאר, שמכיוון שאם יצא – דמו יותר לגוה"ד, לכן אין לו להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חברו מסכנה ודאית. וזה חידוש גדול שמחדש כאן!

הרב אונטרמן (שבט מיהודה עמודים יט – כא) חולק מכל וכל:

- א. אם עם ישראל צריכין לו – ניתן לאבטח אותו.
- ב. כל יציאה למלחמה יש בה סכנה, ומפני גוה"ד לא יצא?
- ג. המשנה לא הזכירה זאת אלא את הכתוב "שם תהא..."!

ועל כן ביאר ש"גלות הוא כמו עונש מיתה על הריגת נפש... שע"י זה הוא נכרת ונבדל לגמרי מכל העולם החיצוני... לגבי העולם הרחב הריהו כמי שאינו – עד מות הכהן הגדול... 'שמה תהא...' בזה אנו רואים גזרת הכתוב שכל חיותו והויתו של הגולה מצומצמת אך שמה בלבד...", עיין שם.

ו. סיכום

ראינו בפשטי הכתובים שתי התייחסויות לגואל הדם, הנובעות משתי התייחסויות לרוצח בשגגה. בחומש במדבר מדגיש הכתוב את חומרת שפיכת דם הנרצח ואת הצורך בכפרה על הנפש ועל הארץ אשר ה' שוכן בה, עד כדי כך שהרוצח בשגגה נחשב כחייב מיתה במונח מסויים. עיר המקלט מופיעה שם ככפרה על המעשה ואף כתחליף למיתה. ממילא גואל הדם נעשה חלק מהמערכת השיפוטית שתפקידה לוודא שכפרה זו תתרחש.

אמנם, כל זה מתרחש לאחר הגעתו לעיר המקלט. טרם הגעתו בא הכתוב בדברים ומדגיש את חשיבות חיי הרוצח שעשה זאת בבלי דעת, ומכיוון שכך חובתנו לשמור על חייו, שלא יישפך דם נקי. בשלב זה אין לגואל הדם תפקיד משפטי, והתערבותו נובעת מרצונו הטבעי לנקום דם קרובו. זאת עלינו למנוע ע"י הכנת הדרך והערים.

שתי פרשיות אלו הופרדו כדי להדגיש ולהבליט את שני העניינים הנראים כסותרים אך משלימים הם - חשיבות כפרת דמי הנרצח מחד וחשיבות חיי הרוצח בשגגה מאידך.¹⁴

תפיסות אלו משתלשלות ומוצאות מקומן במחלוקות התנאים, אמוראים, ראשונים ואחרונים בסוגיות אלו כנזכר לעיל.

כי יצא מעיר המקלט ופשע בכך שיצא, מה שאין כן בדרך [ניתן להבין כר' שמואל – היציאה התירתו (אך לא מוכרח, די"ל שכאן בדרך לעיר מקלט כדינו וכאן התיר עצמו בכך שיצא, וממילא צריך למות כפי שנתבאר בגרי"ז ובאבן האזל)]. אם כי לשון "פשע" יותר נוטה לביאור ר' שמואל. וראה עוד קצות החושן חו"מ ב שהבין כרמב"ם שרשאי להורגו, ובהערה שם הביא דברי ר' שמואל שחולק שרק פטור".

¹³ ערוך השולחן (תכח נז) ביאר שאין כופין אותו לצאת, דלא כפשט המשנה, מחמת קושי זה.

¹⁴ יש עוד לברר מדוע עניין הכפרה הודגש דוקא בחומש במדבר ועניין הצלת הרוצח בשגגה הודגש דוקא בחומש דברים, אך אין זה מקומו.